

auteurstekst na redactie

nadien ongewijzigd gepubliceerd in *Lampas* 55, 2022, 86-97

ACTIEF REAGEREN

Werken met vertaalde pensumteksten

Vincent Hunink

Sinds geruime tijd maken vertaalde teksten deel uit van het voorgeschreven examenpensum Grieks of Latijn.¹ Veelal zijn ze in omvang gelijk of zelfs groter dan het pensum in de klassieke brontaal. Om een paar cijfers te noemen: bij Latijn blijft het pensum originele tekst gemiddeld beperkt tot iets meer dan twintig pagina's OCT, terwijl het vertaalde pensum de laatste jaren uiteenloopt van 12 (2018, Cicero en Seneca) tot 47 (2012, Livius) en meestal ergens rond de dertig ligt.²

Vertaalde teksten zijn dus nadrukkelijk in het pensum aanwezig en ze zijn dan ook vanzelfsprekend opgenomen in de verschillende beschikbare examenbundels. Auteurs en uitgevers van die uitgaven kiezen er soms voor om zulke teksten opnieuw te vertalen, soms voor overname uit bestaande edities. Ook bekende hedendaagse vertalers van klassieken zoals Marietje d'Hane-Scheltema (Vergilius en Ovidius) en Piet Schrijvers (Vergilius, Martialis) zijn daarmee in examenbundels te vinden. Soms wordt evenwel teruggegrepen op duidelijk oudere vertalingen.³

¹ Deze bijdrage is gebaseerd op de workshop 'Werken met vertaald pensum', online gegeven op 17 september 2021 tijdens de Nazomer-conferentie van de VCN (twee sessies). Mijn dank gaat uit naar de organisatie van de conferentie en naar de deelnemers aan de workshop.

² Cijfers over vertaald pensum in OCT-pagina's in de laatste jaren: (2022) Plinius en Martialis: 46; (2021) Cicero, *Pro Roscio*: ca. 30; (2020) Vergilius: 22¼; (2019) Ovidius: 35¼; (2018) Cicero en Seneca: 11¾; (2017) Livius: 24¾; (2016) Vergilius: 29; (2015) Plinius en Cicero, brieven: 44½; (2014) Ovidius, *Metamorphosen* en *Fasti*: 31¾; (2013) Seneca, *Dialogen en Brieven*: 26; (2012) Livius: 47¼. Bron cijfers: brief van vaststellingscommissie Latijn van het CvTE aan uitgevers en auteurs van Hermaion, 31 oktober 2020.

³ Zo is in de examenbundel 2021 (Cicero) van uitgeverij Eisma 'dankbaar gebruik gemaakt van de vertaling van prof. dr. A. van den Daele, *Een moordzaak te Rome*, Brugge 1964'. Die vertaling is, volgens de auteurs, 'grondig herzien en waar nodig gemoderniseerd.' (blz. 3). In de Eisma-examenbundel voor het examen van 2019

Teksten en hulpmiddelen

Als vertaler mag ik regelmatig meewerken aan examenbundels Latijn van een van de uitgevers die op dit terrein actief zijn.⁴ Een eventuele taak om nieuwe vertalingen te maken wordt dan vaak aan mij toebedeeld. Er is me eigenlijk nooit specifiek gevraagd om vertalingen op enigerlei wijze aan te passen, maar in de praktijk werk ik voor examenbundels toch een beetje anders dan bij zelfstandige literaire vertalingen. Nog meer dan normaal wil ik dan leesbare teksten leveren, of zoals ik het graag formuleer: teksten maken die voor een gemiddelde 17- of 18-jarige Nederlandse Vwo-leerling niet al op voorhand belachelijk zijn. Willen we leerlingen flinke stukken vertaling laten lezen en die ook serieus laten nemen, dan moet het aangeboden Nederlands zo min mogelijk sporen vertonen van ‘gymnasiaans’.

In de praktijk betekent dit nogal eens dat ik een eindversie die ik normaal zou durven te publiceren nog een klein stukje ‘doorvertaal’ met het oog op de specifieke doelgroep. Het gaat dan om elementen van de tekststructuur (alineaindeling), om syntaxis (splitsen van lange zinnen, gebruik van bondige wendingen, vermijden van zinnen die beginnen met een lange bijzin) en om idioom (zo min mogelijk woorden die niet meer in gebruik zijn – afgezien van Romeinse technische termen, pakkende uitdrukkingen, hier en daar een extra ritme- of klankeffect). Het aan te bieden Nederlands moet natuurlijk wel van een zeker niveau zijn; het nagestreefde doel is beslist niet een Nederlands voor laaggeletterden, zoals in de veelbesproken *Bijbel in gewone taal*.⁵ Tegelijk wil ik zoveel mogelijk weghalen wat de lectuur kan belemmeren en de teksten waar mogelijk aantrekkelijk en uitnodigend maken.

In de examenbundels worden bij de vertaalde teksten ook hulpmiddelen ter beschikking gesteld. Dat betreft voornamelijk vragen over de inhoud en vorm, waarbij verschillende niveaus voorkomen. Op een eerste niveau wordt aan leerlingen gevraagd concrete elementen uit de vertaalde tekst

(Ovidius) zijn vertalingen opgenomen van Ovidius' *Heroides* door W.A.M. Peters uit 1994.

⁴ Voor uitgeverij Hermaion heb ik de laatste jaren meegewerkt aan de examenbundels 2022 (Plinius en Martialis), 2021 (Cicero, Pro Roscio Amerino), 2018 (Cicero en Seneca), 2017 (Livius), 2015 (Cicero, Plinius en Seneca), 2013 (Seneca), 2010 (Cicero). Uit een verder verleden stamt de examenbundel over Caesars Gallische oorlog (examen 2001).

⁵ Zie Bol-Driehuisen (2014).

weer te geven of samen te vatten. Dit soort controlevragen vormt tot op zekere hoogte een parallel met grammaticale vragen bij Latijnse teksten: de leerling wordt gestimuleerd om de tekst grondig te bekijken en expliciet elementen eruit te benoemen. Nuttige vragen, ongetwijfeld, maar ze leiden hooguit tot het begin van 'tekstontsluiting'.⁶

Een tweede niveau van vragen betreft opdrachten waarbij meer de diepte wordt opgezocht; we kunnen hier spreken van analyse, of van 'contextualisatie' en 'receptie'. Er wordt dan bijvoorbeeld gevraagd naar de retorische strategie van de spreker of schrijver, naar achterliggende of verzwegen motieven, of leerlingen worden uitgenodigd de tekst naar vorm of inhoud te vergelijken met een andere tekst of een kunstwerk uit een latere periode.

Een derde, veel minder voorkomende vorm betreft creatieve opdrachten, dus vragen die verwerking en een persoonlijke reactie beogen. Van Oeveren (2019b) spreekt hier van 'actualisatie' en 'persoonlijke reflectie'. Zo kan een leerling worden uitgedaagd een tekst te herschrijven (herdichten) of creatief om te zetten in een zelfgekozen vorm. Bij dit type opdrachten zijn meerdere uitwerkingen mogelijk. Het gaat hierbij om denken in de 'hogere orde' en wel gericht op de tekst als geheel, waarbij de leerling actief reflecteert over 'het eigene en het vreemde'.

Aandacht voor vertaald pensum

Al met al doen auteurs en uitgevers van examenbundels serieuze moeite om het vertaalde pensum goed onder de aandacht van gebruikers te brengen en hun het nodige materiaal daarvoor te bieden. Toch lijkt het of de vertaalde pensumteksten in de praktijk van alledag niet erg veel aandacht krijgen. In gesprekken met docenten hoor ik nogal eens zeggen dat het voor die vertaalde teksten simpelweg ontbreekt aan tijd. Het is dus niet per se een kwestie van weerzin of onwil aan de kant van de docent, al komen die factoren helaas ook nog voor. Het systematisch doorwerken van het Latijnse pensum (ik beperk me vanaf nu tot het examenvak Latijn) krijgt bijna altijd voorrang. Aandacht voor de Latijnse grammatica, training van het vertalen en, op meer een basaal niveau, het leren van woordjes en stamtijden: dat kost allemaal zoveel tijd dat er voor andere zaken weinig overschiet. En die andere zaken waar nog wél tijd voor is betreffen veelal

⁶ Voor de verschillende stappen van tekstbegrip zie Van Oeveren 2019b (gebaseerd op 2019a). Zie ook, in een eerder themanummer van *Lampas*, Van Oeveren 2015, die onder meer een uitgewerkte tekstopdracht over de brieven van Plinius geeft.

aspecten van cultuur, zoals Romeinse geschiedenis, politiek, kunst of filosofie. De vertaalde teksten krijgen daarom al snel een lage prioriteit, hoewel ze waardevol zijn voor de rode lijn of het thema van het pensum en kunnen dienen om de Latijnse tekst te contextualiseren. Ze worden soms met enkele opmerkingen afgedaan, of aangewezen voor eigen lectuur ter voorbereiding op het examen in het voorjaar.

Toch kan het de moeite waard zijn in de klas enige aandacht te besteden aan de vertaalde pensumteksten. Deze bijdrage wil daarvoor pleiten en meteen een concreet, aanvullend handvat bieden.

Een groot voordeel van het werken met vertaalde teksten is in ieder geval dat leerlingen die *niet meer hoeven te vertalen*. De vaak moeizame exercitie van het omzetten naar de eigen taal is simpelweg al voltooid en de lezer kan meteen werken met een bruikbaar eindresultaat. Daardoor is het eerder mogelijk om gericht na te denken over de inhoud van onze teksten, zonder dat alleen al de voorbereiding veel energie kost.

Een voor de hand liggende suggestie is om leerlingen thuis of in een deel van de les de betreffende Nederlandse pensumteksten te laten lezen en, alleen of in groepjes, de vragen uit een van de examenbundels te laten maken. Aansluitend kunnen hun antwoorden dan kort plenair worden besproken. Het materiaal staat in de boeken, de docent hoeft het maar te gebruiken. Maar je zou de vragen ook kunnen laten voor wat ze zijn. Het staat docenten vrij om op zoek te gaan naar eigen, meer originele opdrachten. En ook die hoeven geen groot beslag op de schaarse tijd te leggen.

Inhoud en communicatief doel

In dit examenjaar is het pensum voor Latijn gericht op de auteurs Plinius en Martialis. Daarmee krijgen niet minder dan drie verschillende, belangrijke tekstgenres aandacht: retorica en brieven (proza) en epigram (poëzie). Hier beperk ik me verder tot het genre van de brief, dat bijzondere mogelijkheden biedt tot verwerking en verdieping.

Als praktisch voorbeeld wil ik ingaan op de eerste Plinius-brief in vertaling uit het pensum, *Epistula* 1,10.⁷ Het betreft een brief van Plinius aan een verder onbekende vriend, zodat er geen biografische

⁷ Zie bijlage 1.

achtergrondinformatie is. We kunnen dus meteen kijken naar wat er in de brief staat. In de syllabus (centraal examen Latijn 2022) en de beide examenbundels wordt de lezer hierbij vanaf het eerste moment gestuurd, doordat de brief is voorzien van een titel: 'Plinius' drukke bezigheden houden hem af van zelfontplooiing'.

Een eerste verwerkingsopdracht aan leerlingen zou kunnen zijn: geef een *samenvatting* van de tekst.⁸ De docent helpt de leerlingen daarmee de tekst te ontsluiten. Ter verhoging van de concentratie lijkt het raadzaam om hierbij een maximumlengte op te geven, bijvoorbeeld 'uiterlijk 1/3 A4-tje', of 'niet meer dan 250 woorden'. Dat zou bijvoorbeeld kunnen leiden tot een volgende modeltekst.

In deze brief schrijft Plinius aan Clemens over de filosoof Euphrates. Plinius hemelt deze wijsgeer enorm op, uitgaande van zijn eigen ervaringen met hem. Hij noemt een reeks van goede eigenschappen van Euphrates, die vooral betrekking hebben op zijn voordracht, zijn indrukwekkende uiterlijk, zijn levenswijze en zijn gezin en familie. Ongeveer halverwege onderbreekt Plinius zichzelf: hij vraagt waarom hij meer moet zeggen, terwijl hij niet bij de filosoof kan zijn vanwege drukte. Als een soort intermezzo meldt hij dat Euphrates zelf hem troost biedt, door te zeggen dat Plinius' werk ook belangrijk is: de publieke zaak behartigen is eveneens een deel van de filosofie. Tot slot volgt een advies aan Clemens om in Rome lessen van Euphrates te gaan volgen. Plinius eindigt met de gedachte dat hij dit aan zijn vrienden niet wil misgunnen, ook al is het voor hemzelf niet mogelijk. (142 woorden).

Bij de bespreking kan de docent de aandacht vervolgens richten op de inhoud: wat is nu eigenlijk de kern van de boodschap? Zo wordt de tekstontsluiting verdiept door in te zoomen op de kern. Uit de zojuist gegeven samenvatting blijkt duidelijk dat het niet speciaal gaat om Plinius' 'drukke bezigheden' of zijn beperkte mogelijkheden tot 'zelfontplooiing': de twee elementen uit de titel in de syllabus benoemen niet waar de briefschrijver vooral over schrijft en zijn dus eigenlijk misleidend.

⁸ Als alternatief kan ook een opdracht tot parafrase worden gegeven. Dat is, anders dan een samenvatting (die de inhoud puntsgewijs en analytisch weergeeft) een getrouwe weergave van de hele tekst in eigen woorden. In het algemeen zal een parafrase langer zijn en dus ook meer werk opleveren. Een opdracht tot samenvatten lijkt dus efficiënter. Een tussenvorm of nevenvorm is een verkorte weergave in dezelfde vertelvorm als die van het origineel, in dit geval dus in de eerste persoon enkelvoud. Die techniek zou kunnen worden aangeduid met indikken.

Waarover schrijft Plinius dan wel? Hij blijkt hoofdzakelijk bezig een beeld te schetsen van de filosoof Euphrates, misschien een ideaalbeeld, en in meer ruime zin bepleit hij de studie van de wijsbegeerte. Dat laatste is natuurlijk niet opzienbarend: in de oudheid lijkt iedereen altijd vóór de filosofie. Bij Plinius draait het daarnaast ook altijd om hemzelf. Wie goed leest ziet ook in deze brief een verkapte lof op zijn eigen werkzaamheid, in dit geval het praktische bestuurswerk dat hij verricht als prefect van de militaire schatkist. Die lof wordt, heel handig, indirect toegeschreven aan Euphrates. Tot slot benadrukt Plinius het belang van lessen volgen bij de filosoof.

Na het bespreken van de feitelijke inhoud van de brief is een logische vervolgvraag mogelijk. De leerling kan worden uitgenodigd om 'door te vragen': wat wil de schrijver nu eigenlijk? Waar is hij op uit, wat wil hij nu precies van zijn adressaat? Dit is een vraag op een hoger niveau, namelijk een vraag naar het communicatieve doel. Zo'n communicatieve kern laat zich niet altijd heel gemakkelijk vinden, je moet er soms even goed over nadenken. In dit geval lijkt de briefschrijver de ander vooral ervan te willen overtuigen dat hij les moet nemen bij Euphrates. De brief gaat daartoe eerst in op alle positieve eigenschappen van de filosoof, vermengd met persoonlijke herinneringen. Aan het einde wordt het appèl expliciet: kom naar Rome en neem les bij Euphrates.

Als geheel genomen vormt de brief een warme aanbeveling voor de filosoof. De brief is zelfs te beschouwen als een verkapte aanbevelingsbrief. Aanbevelingsbrieven zijn in de oudheid een bekend fenomeen, en een aanzienlijk aantal ervan is overgeleverd.⁹ Het basispatroon van een aanbevelingsbrief is: schrijver (A) doet bij adressaat (B) een goed woord voor een vriend of kennis (C), met wie hij positieve ervaringen heeft opgedaan; A vraagt vervolgens B om voor C iets te doen, vaak met de verzekering dat B daarmee ook A een goede dienst bewijst. In de besproken Plinius-brief zijn sporen van dit patroon te zien. Bijvoorbeeld in de tweede alinea, waarin hij spreekt over zijn diensttijd in Syrië, toen hij Euphrates goed heeft leren kennen. Maar Plinius legt het er niet te dik bovenop en brengt over het basispatroon een soort extra laag aan, waarmee hij meteen zorgt dat hij ook zelf duidelijk in beeld komt. Zo wordt zijn brief een kunstig stukje literatuur, een stijlvolle variant op de standaard-aanbevelingsbrief.

⁹ In Cicero's *Epistulae ad familiares* is er zelfs een compleet boek met uitsluitend aanbevelingsbrieven: boek 13 biedt er niet minder dan 79. Ook van andere briefschrijvers, zoals Fronto en Plinius, zijn aanbevelingsbrieven overgeleverd. Zie bijvoorbeeld Plinius *Epistulae* 10,4, opgenomen in het vertaalde examenpensum 2022.

Zo'n analyse kan niet meteen verwacht worden van de leerling zelf. Hulp van de docent lijkt hier nodig. Misschien komt de eigenlijke bedoeling van de briefschrijver (inclusief de literaire verpakking ervan) pas naar boven in een kort gezamenlijk gesprek over de tekst.

Een opdracht tot samenvatten van de inhoud en doordringen tot de communicatieve kern kan in principe worden uitgevoerd bij elk soort klassieke tekst, proza of poëzie, Latijn of vertaald. Maar bij vertaalde teksten kost het minder tijd en moeite, en is een zinvol resultaat eerder bereikbaar.

Persoonlijke reactie

Briefteksten bieden de mogelijkheid nog een stap verder te gaan. Een brief is namelijk bij uitstek een poging tot directe communicatie, al is dat in principe steeds een 'eenzijdige communicatie': het antwoord is vaak niet gegeven. In klassieke briefcollecties is soms wel sprake van antwoorden, maar het gaat dan toch om uitzonderingen op de regel dat we alleen de brieven *van* de schrijver aan anderen over hebben.¹⁰

Veel Romeinse brieven zijn gemakkelijk te gebruiken voor een *verwerkingsopdracht*. Die kan simpelweg luiden: 'schrijf een reactie, geef de briefschrijver antwoord.' Normaal gesproken is de denkbeeldige nieuwe schrijver dan de adressaat van de originele brief. In dit geval zou de leerling dus een antwoord moeten schrijven namens Clemens, en zich daartoe moeten inleven in diens persoon en positie.¹¹

¹⁰ In de brieven van Cicero zijn in enkele gevallen antwoorden van adressaten bewaard, zoals in *Epistulae ad Familiares* 15,5 (Cato aan Cicero, in antwoord op diens eerdere brief 15,4). Ook in de brieven van Fronto en Marcus Aurelius zijn enkele gevallen aan te wijzen. Het beroemdste en meest sprekende voorbeeld van een grotendeels 'tweezijdige' correspondentie is te vinden in het tiende boek van Plinius' *Epistulae*: de briefwisseling tussen Plinius en Trajanus.

¹¹ Wellicht is het voor sommige leerlingen eenvoudiger Plinius te antwoorden vanuit hun eigen, moderne perspectief, dus als 21e-eeuwse lezer van Plinius. '*Beste Plinius, Ik lees dat jij Euphrates aanbeveelt bij Clemens. Dat vind ik een beetje overdreven. Kan Euphrates niet voor zichzelf spreken? Of heb jij er zelf iets bij te winnen? (...)*' Een docent die zo'n reactie mogelijk wil maken kan de betreffende aanwijzing daartoe verruimen: '*schrijf een reactie op de brief door de geadresseerde óf vanuit jouw eigen, moderne perspectief (...)*'. De docent kan de leerling zelfs vragen om (al dan niet in duo's) beide typen reacties te schrijven, zodat die gestimuleerd wordt na te denken over verschillen tussen toen en nu.

Om te zorgen dat leerlingen de opdracht serieus nemen en te vermijden dat ze oeverloze of stuurloze teksten produceren, lijkt het nuttig de opdracht nader te preciseren. Dat kan bijvoorbeeld als volgt:

- schrijf een reactie op de brief door de geadresseerde, in maximaal 250 woorden;
- ga in je antwoord in op tenminste drie punten/aspecten uit Plinius' brief;
- maak de brief overtuigend qua stijl, dat wil zeggen formuleer beleefd (je mag Plinius niet uitschelden) en in nette taal (geen straattaal, maar formuleringen op het niveau van de (Nederlandse) brief van Plinius);
- je mag zowel vanuit een 'positieve houding' (dankbaarheid, respect) als vanuit een meer 'kritische houding' schrijven. Bedenk wel, in het tweede geval, dat openlijke, harde kritiek onder Romeinse vrienden uit de elite niet gebruikelijk is;
- probeer een passend 'creatief' element toe te voegen, bijvoorbeeld een mooi of verrassend einde.

Een dergelijke opdracht zou tot verschillende creatieve verwerkingen kunnen leiden. Ik geef eerst een voorbeeld van een dankbare reactie, daarna een meer kritisch antwoord.

(1) *Beste Plinius,*

Je brief over Euphrates heb ik met veel belangstelling gelezen. Ik had wel eens van de man gehoord en wist dus al van zijn goede naam. Maar jij bent, zie ik, ronduit enthousiast over hem en dat werkt beslist aanstekelijk. Als ik in Rome kom zal ik zeker je goede raad opvolgen en proberen enkele voordrachten van Euphrates bij te wonen. Of ik echt lessen van hem kan volgen kan ik nog niet inschatten. Je weet wel dat ook ik, evenals jij, een drukbezet man ben: mijn komst naar Rome is vooral ingegeven door zakelijke en politieke belangen, die mij niet veel ruimte laten voor filosofische verdieping. Maar het is zeker een aantrekkelijk perspectief. Dankjewel voor je nuttige raad. Hopelijk zul je ook zelf meer tijd en ruimte kunnen vinden voor levensbeschouwelijke verdieping. Want 'publieke zaken behartigen' is, ongetwijfeld, heel belangrijk werk, maar de zaken van de geest gaan daar toch bovenuit. Ik weet zeker dat we het over het laatste eens zijn!
hartelijke groeten (167 w.)

Dit is ontegenzegglijk een beleefde reactie, die voldoet aan de gestelde criteria. Er zitten minstens drie punten in van Plinius' brief (verwijzingen naar Euphrates en zijn lessen, naar Plinius' eigen drukke werk, en naar zijn eigen komst naar Rome) en de toon is hoffelijk. Het afsluitende plagerijtje,

waarmee Plinius' eigen lof een beetje onderuit wordt gehaald, kan gelden als creatief element.

(2) *Beste Plinius,*

Je brief over Euphrates heb ik met belangstelling gelezen. Natuurlijk weet ik wel om wie het gaat, de man heeft een goede naam, dus een zo uitgebreide aanbeveling van jou (want dat lijkt het wel te zijn!) heb ik niet werkelijk nodig. En ja, ik ben binnenkort in Rome, dat klopt, maar dan voornamelijk voor zaken. Ik zal dus helaas niet veel tijd hebben om me aan de filosofie te kunnen wijden. Wat dat betreft zit ik in een soortgelijke situatie als jij!

Is er eigenlijk een speciale reden waarom je mij zo nadrukkelijk op Euphrates wijst? Zit zijn school in financiële problemen, zodat hij dringend nieuwe leerlingen nodig heeft? Of is hij misschien verwickeld in een conflict met de stadpretor of in een proces? Of zijn er andere wijsgeren in de stad die meer aandacht krijgen?

Hoe dit ook zij, ik neem je suggestie zeker ter harte, maar met het voorbehoud dat ook mijn tijd en middelen beperkt zijn. Ik moet eerst zorgen voor mijn eigen zaken, dan voor die van mijn huis en mijn stad. Pas daarna heb ik eventueel ruimte voor wijsgeren. Ik reken op je begrip in dezen. met vriendelijke groet (197 w).

Ook deze brief voldoet aan de gestelde eisen en er is misschien nog wat meer plaats ingeruimd voor creatieve elementen. Kritische antwoorden leiden bijna als vanzelf daartoe. Creatieve elementen zijn hier bijvoorbeeld het expliciet benoemen van het 'aanbevelen' (iets wat Plinius probeert te verbergen) en het ingaan op eventuele achterliggende motieven van Plinius, zoals financiële nood van Euphrates. Via zo'n meer kritische benadering kan de goede lezer of slimme leerling dus ook lucht geven aan zijn of haar persoonlijke kritiek op Plinius en diens soms irritante ijdelheid en bemoeizucht.

Uiteraard zijn varianten denkbaar. Zo zou het interessant kunnen zijn om reacties te geven vanuit de positie van 'persoon C', in dit geval Euphrates.

(3a) *Beste Plinius,*

Mijn goede vriend Clemens schrijft me dat je hoog over mij hebt opgegeven bij hem. Hopelijk zal hij de daad bij het woord voegen en lessen bij mij nemen. Ik kan een nieuwe toehoorder uit de betere kringen goed gebruiken! Dank dus voor je aanbeveling. En nu maar hopen dat ik aan de verwachtingen kan voldoen. Want je hebt me zozeer geprezen dat de realiteit eigenlijk alleen maar kan tegenvallen...

hartelijke groeten

(3b) *Beste Plinius,*

Mijn goede vriend Clemens schrijft me dat je hoog over mij hebt opgegeven bij hem. Dank daarvoor, maar ik kan op dit moment geen nieuwe leerlingen aannemen. Zou je dus uiterst terughoudend willen zijn met verdere aanbevelingen? Ik waardeer je goede bedoelingen, maar het is werkelijk niet nodig nieuwe leerlingen te werven. Wanneer mag ik overigens jouzelf weer eens verwelkomen?
vriendelijke groeten

Epistula 1,10 is uiteraard niet de enige brief die zich goed leent voor zo'n verwerkingsopdracht. In principe geldt dit voor alle opgenomen Plinius-brieven en zelfs voor de epigrammen van Martialis is een vergelijkbare vorm te bedenken.¹²

Het schrijven van een antwoordbrief lijkt geschikt als opdracht voor thuis, dus als deel van het huiswerk, of voor korte zelfwerkzaamheid in de klas. Bij de bespreking ervan kan de docent enkele, al dan niet geselecteerde voorbeelden laten voordragen en vervolgens expliciet benoemen, of laten benoemen, in hoeverre daarmee de gestelde criteria zijn vervuld.

Met die criteria is meteen ook een instrument gegeven om verwerkingen eventueel te beoordelen met een cijfer, als de docent dat didactisch wenselijk acht of als leerlingen daarom vragen. Leerlingen zouden tevoren kunnen meekrijgen dat hun inzending wordt beoordeeld op een bepaald aantal hoofdpunten.¹³

Zin en nut

In het bovenstaande heb ik me beperkt tot het genre brieven. Andere genres leveren natuurlijk weer andere mogelijkheden op. Een stuk antieke poëzie laat zich omwerken tot een modern gedicht (rap) of uitbeelden in een filmpje, een speech (zoals de *Panegyricus*) kan leiden tot een kritische

¹² Tijdens de workshop waarop deze bijdrage is gebaseerd (zie noot 1), hebben deelnemers zich gebogen op enkele andere onderdelen van het vertaald pensum, met name Plinius *Epistulae* 3,13 en 6,27 en Martialis 5,19 en 11,3.

¹³ Te denken is bijvoorbeeld aan een verdeling als volgt: 33% van het cijfer voor het ingaan op elementen van de originele brief, 33% voor lengte en stijl, en 33% voor nieuwe inhoud en creativiteit. Het gevaar van beoordeling met een cijfer is dat leerlingen er (te) veel tijd in gaan steken en het in hun ogen een doel op zichzelf wordt. Daarmee wordt het hogere vakdoel van 'persoonlijke reflectie' dan ondergraven.

tegen-speech, een stuk historiografie over een succesvolle oorlog tegen de Germanen valt om te werken tot een Germaans ooggetuigenverslag van ondergaan oorlogsleed.

Al snel zal de vraag opkomen: wat hebben we hier nu aan? Of nog iets scherper gesteld: wat schieten we hiermee nu op voor het Latijn?

Creatieve verwerkingen zoals bovenstaand voorbeeld kunnen op verschillende niveaus iets opleveren. In de eerste plaats dwingt een dergelijke opdracht de lezer ertoe het origineel grondig te lezen. Wat is de inhoud, waar is het de schrijver in de kern eigenlijk om te doen? Pas wie dat duidelijk heeft kan een zinvolle en relevante reactie geven. Daarbij dwingt het format de lezer al snel tot kritische distantie tegenover het origineel: nemen we alles wat Plinius schrijft zomaar aan als waar en objectief? En zo niet, op welke punten kunnen we dan iets tegen hem inbrengen of vragen stellen? Verder is het zo dat wie zo'n schrijfopdracht serieus neemt en er plezier in krijgt ook geneigd zal zijn om iets creatiefs in te brengen, bijvoorbeeld op het niveau van taal en stijl. Hoe dan ook kan de opdracht leerlingen verleiden tot een persoonlijke reactie.

Op een meta-niveau kunnen de resultaten vervolgens aanleiding zijn voor discussie en reflectie via een gesprek in de klas. Passen de gegeven antwoorden bij wat we weten over de Romeinse cultuur? Zouden ze in de Romeinse werkelijkheid denkbaar zijn? Of zeggen bepaalde antwoorden meer iets over ons, onze denkkaders en principes? Zeker bij in onze dagen gevoelige onderwerpen, zoals omgang met vrouwen, slavernij of dierenmishandeling komt zo'n discussie vrij snel naar boven. In het klassengesprek wordt zo op een natuurlijke manier gereflecteerd op het vreemde en het eigene. De opdracht draagt daardoor bij aan de centrale doelstelling van het schoolvak.

Grondige lectuur, kritische distantie, eigen inbreng, nadere discussie en reflectie – het zijn allemaal hoge didactische waarden, die traditioneel worden verbonden met het onderwijs in Grieks en Latijn in ruimere zin. Met andere woorden: het lijkt hier misschien te gaan om vrijblijvende creatieve opdrachten, maar in feite werken de leerlingen ermee aan de kerndoelen van ons vak. En natuurlijk bereiden ze zich wel degelijk voor op het examen. Juist via de omgang met vertaalde teksten dringen ze als vanzelf dieper door in de denk- en leefwereld van, in dit geval, Plinius. Dat komt hun inzicht in diens Latijnse teksten, inclusief hun structuur en culturele achtergrond, weer ten goede. Indirect werpt deze werkvorm dus ook zijn vruchten af voor de omgang met het Latijnse pensum.

Hieraan zou ik nog willen aanvullen dat creatieve tekstopdrachten niet veel tijd hoeven te kosten, zeker als de docent strakke limieten stelt aan de omvang in woorden of het aantal minuten werkzaamheid in de les. Dat verhoogt de haalbaarheid van zulke opdrachten en kan motiverend werken voor leerling én docent. Op deze wijze kan het vertaalde pensum minstens incidenteel aan de orde komen, in plaats van geheel onbesproken blijven. Zelfs als een docent éénmaal per schooljaar een dergelijke werkvorm inlast is er al winst te boeken.

BIJLAGE

Vertaling van Plinius *Epistulae* 1,10¹⁴

Beste Attius Clemens,

Als kunst en wetenschap in Rome ooit bloeiden, dan vooral nu. Daarvan zijn veel mooie voorbeelden, maar één ervan volstaat: de filosoof Euphrates.

Tijdens mijn diensttijd als jongeman in Syrië heb ik hem heel goed leren kennen, in zijn eigen huis. En ik heb mijn best gedaan zijn genegenheid te winnen, hoewel dat eigenlijk niet nodig was. Want hij is toegankelijk en open, vol van de hoffelijkheid die hij ook predikt.

Had ik maar de hoop vervuld die hij toen in mij stelde, evenzeer als hijzelf nog veel aan zijn deugden heeft toegevoegd! Of misschien is mijn bewondering ervoor gegroeid, nu ik ze beter begrijp. Hoewel, ik begrijp ze zelfs nu niet echt. Zoals je een schilder, een steensnijder of een beeldhouwer alleen kunt beoordelen als je zelf kunstenaar bent, zo is het ook met een wijze. Die kun je alleen doorgronden als je zelf een wijze bent.

Maar voor zover ik het kan zien, heeft Euphrates veel opvallende, prachtige eigenschappen, die ook halve geleerden aantrekken en onder de indruk brengen. Zijn voordracht is fijnzinnig, serieus en verzorgd, en menigmaal bereikt hij die typisch Platoonse verhevenheid en breedte. In conversatie is hij rijk aan stof, vol variatie en bovenal prettig van toon, zelfs onwillige luisteraars kan hij boeien en meenemen. Daarbij zijn uiterlijk: rijzige gestalte, mooi gezicht, lange haren, enorme witte baard. Dat lijken misschien toevallige, onbeduidende dingen, maar ze dwingen toch veel

¹⁴ Uit: Jansen *et al.* (2021: 53-55).

respect voor hem af. Geen onverzorgd uiterlijk, geen sombere uitstraling, alleen grote ernst; als je hem tegenkomt voel je eerbied, geen angst.

Hij leeft in uiterste zuiverheid en is daarbij steeds vriendelijk. En hij bestrijdt fouten, niet mensen, en wie dwaalt wil hij niet straffen maar verbeteren. Als hij je vermaant, volg je hem met aandacht, je hangt aan zijn lippen, je wilt dat hij doorgaat je te overtuigen, ook als je al overtuigd bent.

Drie kinderen heeft hij, van wie twee jongens, die hij met de grootste zorg heeft opgevoed. Zijn schoonvader is Pompeius Julianus, groot en beroemd om zijn hele levenswijze, maar speciaal omdat hij als vooraanstaand man in zijn provincie, met mogelijke huwelijkskandidaten uit de hoogste kringen, een schoonzoon heeft gekozen die niet uitmuntte door zijn sociale positie maar door wijsheid.

Maar waarom zou ik meer zeggen over een man wiens gezelschap mij niet is vergund? Om mezelf extra te kwellen? Ik word namelijk volledig in beslag genomen door mijn taken. Heel belangrijke taken, zeker, maar ook heel lastige. Ik zit op mijn verhoging, teken petities, maak berekeningen en schrijf een hele hoop heel onliteraire brieven.

Over die beslommeringen kan ik soms (tja, hoe vaak krijg ik de kans...) klagen bij Euphrates. Hij troost me dan, en benadrukt dat ook dat bij de filosofie hoort en het mooiste onderdeel ervan is: publieke zaken behartigen. Onderzoek doen en oordelen, gerechtigheid bekend maken en toepassen, alle lessen van filosofen in praktijk leren brengen. Toch kan hij mij van één ding niet overtuigen. Dat het beter is dat soort dingen te doen dan hele dagen bij hem door te brengen met luisteren en leren.

Des te duidelijker mijn advies aan jou – jij hebt alle tijd! Kom je binnenkort in Rome (en reden te meer om eerder te komen!), vertrouw jezelf dan toe aan hem, laat je door hem polijsten en bijvijlen. Want ik misgun anderen niet, zoals veel mensen, iets goeds wat ik zelf moet missen. Integendeel, ik voel een bepaald soort genoegen als ik zie dat wat mij ontzegd blijft volop voor vrienden beschikbaar is.

Hartelijke groeten,
Plinius

Bibliografie

Bol-Driehuisen, A.M. (red). 2014. *Bijbel in gewone taal*, Haarlem/Heerenveen.

Jansen, T., F. Struyk en V. Hunink. 2021. *Frustra, blanditiae! Plinius en Martialis over leven onder keizers*, Uitwerking Centraal examen Latijn 2022, (tekstboek), Houten 2021.

Oeveren, C.P.D. van. 2015. 'Sixteen and still not pregnant. Tekstopdrachten bij GTC en LTC', *Lampas* 48, 227-237.

Oeveren, C. D. P. van. 2019a. *ITHAKA gaf je de reis: Op weg naar reflectie op het eigene en het vreemde in het literatuuronderwijs klassieke talen*. Diss. VU, Amsterdam (online via <https://research.vu.nl/files/83230493/complete%20dissertation.pdf>).

Oeveren, K. van. 2019b. *ITHAKA gaf je de reis; op weg naar reflectie op het eigene en het vreemde in het literatuuronderwijs GLTC, deel IV: toetsing binnen het ITHAKA-instrument*, Enschede (online via <https://www.slo.nl/documenten/?ActLbl=ithaka-gaf-reis-deel-iv-ithaka&ActItmIdt=15486>).